

УДК 342.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.3>

ДЕРЖАВОТВОРЧА І ЗАКОНОДАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ МАРІОНЕТКОВИХ РЕСПУБЛІК НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В 1918-1921 РОКАХ

Добкіна К.Р.,

доктор юридичних наук, професор,

декан юридичного факультету

Інституту управління технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій

ORCID: 0000-0003-2627-8871

Добкіна К.Р. Державотворча і законодавча діяльність радянських маріонеткових республік на півдні України в 1918-1921 роках.

У статті досліджено особливості державотворчої і законодавчої діяльності маріонеткових радянських республік на території України 1918–1922 років, зокрема Донецько-Криворізької радянської республіки (ДКРР), Радянської соціалістичної республіки Тавриди (РСРТ), Одеської радянської республіки (ОРР), Донської радянської республіки.

Автор статті доводить, що більшовики, прагнучи захопивши владу на території України й не маючи популярності серед місцевого населення, намагалися розв'язати цю проблему шляхом створення «незалежних» республік на Півдні України, призначаючи на керівні посади відомих більшовицьких діячів, які всі свої дії і рішення узгоджували з вищим партійним керівництвом. Українські більшовики виступили проти такої політики, вони відстоювали ідею створення української федерації, за що були звинувачені в націоналізмі.

Доведено, що більшовики використали лозунг «права нації на самовизначення», використавши його через формування маріонеткових державних утворень, основою нормативно-правового забезпечення в них були декрети II та III Всеросійських з'їздів Рад, ВЦВК і Раднаркомів РСФРР, інструкції та директиви російських наркоматів. Обґрунтовано, що в цих державних утвореннях не існувало чіткого розподілу повноважень між ЦВК і Раднаркомом, наркоматами, центральними і місцевими органами влади. Констатовано, що в деяких регіонах Півдня України реальна влада належала революційним комісаріатам, які були створені ще в період захоплення влади більшовиками наприкінці 1917 року. Доведено, що для всіх досліджуваних державних утворень була характерна подібність розгортання процесів радянзації за певним сценарієм.

Автор статті робить припущення, що в перспективі ці маріонеткові республіки більшовики планували використати для організації загальної пролетарської революції по всій Україні.

На сучасному етапі розуміння процесів, що відбувалися в період відродження української державності (1917–1921 рр.), засвоєння їхніх повчальних уроків є досить актуальним, оскільки може допомогти запобігти повторенню помилок минулого і стане в нагоді для розроблення шляхів протидії російській дестабілізуючій діяльності.

Ключові слова: радянські республіки, законодавство, маріонеткові республіки, більшовики, законодавча діяльність.

Dobkina K. State-building and legislative activities of the soviet puppet republics in southern Ukraine in 1918-1921.

The article examines the peculiarities of the state-building and legislative activity of the puppet Soviet republics on the territory of Ukraine in 1918–1922, in particular, the Donetsk-Kryvorizka Soviet Republic (DKRR), the Tavrida Soviet Socialist Republic (RSRT), the Odessa Soviet Republic (ORR), and the Don Soviet Republic.

The author of the article proves that the Bolsheviks, seeking to seize power on the territory of Ukraine and not having popularity among the local population, tried to solve this problem by creating «independent» republics in the South of Ukraine, appointing to leadership positions famous Bolshevik figures who all their actions and decisions were coordinated with the top party leadership.

It has been proven that the Bolsheviks used the slogan «the right of a nation to self-recognition», using it through the formation of puppet state entities, the basis of the normative and legal support in them were the decrees of the II and III All-Russian Congresses of Soviets, the Central Central Committee and the Soviet People's Committee of the RSFSR, instructions and directives of the

Russian People's Commissars. It is substantiated that in these state entities there was no clear division of powers between the Central Committee and People's Committees, People's Commissariats, central and local authorities. It was established that in some regions of the South of Ukraine, the real power belonged to the revolutionary commissariats, which were created at the time of the seizure of power by the Bolsheviks at the end of 1917. It is proved that for all the studied state entities there was a characteristic similarity in the deployment of Sovietization processes according to a certain scenario.

The author of the article makes an assumption that in the future the Bolsheviks planned to use these puppet republics to organize a general proletarian revolution throughout Ukraine.

At the current stage of understanding the processes that took place during the revival of Ukrainian statehood (1917–1921), learning their lessons is quite relevant, as it can help prevent the repetition of past mistakes.

Key words: Soviet republics, legislation, puppet republics, Bolsheviks, legislative activity.

Постановка проблеми. На сьогодні особливої актуальності набувають питання, присвячені періоду національно-визвольних змагань, пов'язаних із відродженням української державності (1917–1921 рр.). Водночас на сьогодні залишається чимало недосліджених аспектів, які не набули ґрунтового висвітлення в сучасній літературі. З-поміж таких проблем особливе місце посідає створення на території Півдня України на початку 1918 р. таких маріонеткових територіальних утворень, як Донецько-Криворізька радянська республіка (ДКРР), Радянська соціалістична республіка Таврида (РСРТ), Одеська радянська республіка (ОРР), Донська радянська республіка (східна частина якої – невід'ємна складова Донецького вугільного басейну, а в етнічному відношенні – ареал переважно український).

Аналіз останніх публікацій засвідчив, що в радянській літературі саме існування подібних «осередків радянської державності» або замовчувалось, або висвітлювалось тенденційно, відповідно до політико-ідеологічної концепції правлячої КПРС. Сучасні дослідники переважно зосереджують свою увагу на констатації фактів, пов'язаних із існуванням цих республік, загальній характеристиці роботи їхніх органів влади, діяльності більшовицьких лідерів того часу. З-поміж наукових досліджень, присвячених досліджуваній проблемі, варто згадати публікації Т. Бикової, В. Литвина, О. Поплавського. Водночас, постає необхідність комплексного й системного аналізу державотворчої і законодавчої діяльності маріонеткових територіальних утворень на

території України 1918–1922 років із метою врахування цього досвіду в сучасному державотворенні.

Мета дослідження – дослідити особливості державотворчої і законодавчої діяльності маріонеткових радянських республік на території України 1918–1922 років, зокрема Донецько-Криворізької радянської республіки (ДКРР), Радянської соціалістичної республіки Тавриди (РСРТ), Одеської радянської республіки (ОРР), Донської радянської республіки.

Виклад основного матеріалу. Восени 1917 р. у Російській імперії загострилася суспільна криза, основними ознаками якої стали активізація національних рухів, посилення радикалізації мас, недієздатність Тимчасового уряду [3]. Після того, як більшовики захопили владу в Петрограді та взяли під контроль значну частину російської території, вони перейшли до захоплення України, яку традиційно розглядали як аграрно-сировинний придаток, проте мирним шляхом встановити більшовицький режим на українських землях не вдалось. Про це свідчать результати виборів до Всеросійських установчих зборів: в Україні за більшовиків проголосувало лише 10% виборців, а за українські партії майже 75%, які стали підтвердженням довіри до Центральної Ради [3].

Як зазначив В.М. Литвин, реформаторство, еволюційність як стратегія і політичний курс Центральної Ради безпосередньо найгостріше зіткнулися зі своїм антиподом, іншою альтернативною соціально-політичною орієнтацією, що сповідувала рішучу відмову від панівних на той час принципів суспільного устрою і проклала собі дорогу, незважаючи на державні кордони [2]. На той час сили і авторитет місцевих більшовиків були явно недостатніми для утвердження влади в Україні, отже, була потрібна допомога петроградського центру.

У цьому контексті варто зазначити, що з 6 грудня 1917 р. радянська Росія і УНР перебували в стані війни [3]. Незадовго до цього більшовики вперше вдалися до прийому формування псевдоуряду, коли в Харкові, вже захопленому російськими військами, був проголошений так званий радянський уряд України, який за своїм характером був явно маріонетковим у руках Петрограду. 7 грудня 1917 р. В.О. Антонов-Овсієнко, який за наказом В.І. Леніна привів з Росії 60-тисячну армію, від імені Народного Секретаріату віддав розпорядження щодо початку наступу на Київ. Фактично, цей уряд практично нічого самостійно не вирішував, ні на що не впливав і загалом був додатком до штабу В.О. Антонова-Овсієнка [2]. Більшовики для маскування справжньої мети своєї збройної інтервенції традиційно презентували себе в ролі захисників того народу, проти якого чинилася інтервенція.

Як наголошують дослідники, Україну вони не лише прагнули розчленувати географічно шляхом створення ще кількох дрібних маріонеткових державок (Донецько-Криворізької, Одеської, Таврійської тощо), а й внести громадянський конфлікт у середину українського суспільства [1]. Відповідно, більшовицьке керівництво сприяло формуванню на території України осередків радянської державності, порушуючи при цьому принцип волевиявлення всього населення певної території, оскільки не було організовано ні референдуму, ні плебісциту, ні опитування населення. Навіть питання проголошення подібних територіальних утворень на місцях не обговорювалися.

Відповідно, делегати, що були обрані на IV обласний з'їзд Рад Донецького та Криворізького басейну і які в січні 1918 р. проголосили створення Донецько-Криворізької та Одеської радянських республік, з'їзд Рад, ревкомів і земельних комітетів Таврійської губернії, який проголосив створення республіки Тавриди у березні 1918 р., не одержали від місцевих Рад ніяких директив і під час вирішення цих питань висловлювали лише власну позицію, а не позицію своїх Рад [6]. Подібний сценарій проведення подібних заходів був притаманний більшовиками, він передбачав, що група людей, обраних невідомо ким, невідомо за якою процедурою, спираючись на «прагнення» якихось «народних мас», проголошувала в регіоні радянську республіку, яка, проіснувавши один-два місяці, припиняла своє існування.

Отже, це все дає підстави для висновку, що створення радянських республік на Півдні України, на півострові Крим не був пов'язаний із самовизначенням населення цих регіонів, воно стало наслідком воєнно-політичних задумів більшовицької верхівки, яка вважала ці території російськими [4]. Відповідно, вона прагнула залишити під своїм безпосереднім управлінням індустріальний Донбас, Криворіжжя, промислові райони Області Війська Донського, стратегічно важливі чорноморські та азовські порти, Чорноморський флот.

У тих суспільно-політичних умовах більшовики добре усвідомлювали мету своєї боротьби – захоплення влади, встановлення диктатури, створення нової державної структури – унітарної соціалістичної держави, яка мала стати базою для майбутньої світової комуністичної революції. Виголошене ними гасло про право націй на самовизначення мало декларативний характер і тлумачилося лише в контексті тактики забезпечення імперських інтересів радянської Росії. Як зазначає В. Шабельников, більшовики не планували визнавати волю більшості українського народу, який підтримав Центральну Раду і очолювану нею УНР [8, с. 56].

З березня 1918 р. Секретаріат ЦК РСДРП(б) привітав створення Донецько-Криворізької республіки спеціальною телеграмою. А 28 лютого 1918 р. Голова Раднаркому РСФРР В.І. Ленін в телеграмі В.О. Антонову-Овсієнку санкціонував автономію Донської області, наголосивши при цьому на необхідності визначення кордонів між нею і ДКРР. 4 квітня 1918 р. до Раднаркому Таврійської республіки з Москви надійшло повідомлення, в якому зазначалося, що РНК РСФРР офіційно визнає її існування як самостійної радянської республіки [8, с. 60].

Доказом того факту, що створення республік керувалося, спрямовувалося і забезпечувалося керівництвом ЦК РСДРП(б), Раднаркомом РСФРР, Г.Ф. Турченко вважає відрядження на керівні партійні посади та господарчу роботу в новостворені радянські республіки досвідчених партійних працівників [7]. Наприклад, у липні 1917 року ЦК РСДРП (б) відрядив до Харкова Артема (Ф.А. Сергеева), який на той час вже більш п'яти років був громадянином Австралії, мав підданство Великої Британії, а в січні 1918 р. очолив Раднарком Донецько-Криворізької радянської республіки [4, с. 21]. Варто наголосити, що українські більшовики виступили проти такої політики, зокрема член ЦВК Рад України, народний секретар праці М.Скрипник був противником виділення Донецького і Криворізького басейнів зі складу України, зокрема він зазначав: «Виділення Донецького басейна означало б підрив радянської влади і посилення Генерального Секретаріату. Автономія необхідна, але як частина, що входить до складу Української Федерації» [5]. Проте його звинуватили в націоналізмі, Ф.А. Сергеев (Артем) із цього приводу наголошував: «Сепаратисти не ми, а ви. Чому ви прагнете до Києва? Тому що Радянська республіка не за національною ознакою для вас міцніший горіх, ніж національна. ...Ми, як більшовики, не розходимося з тов. Скрипником. Ми розходимося з ним, як з офіційним представником Українського ЦВК» [6, с. 87].

За дорученням Петроградського комітету РСДРП(б) в липні 1917 р. до Одеси прибув В. Орлов, який у грудні 1917 р. очолив делегацію міста на переговорах з Центральною Радою про утворення автономної влади в регіоні [9, с. 171]. Головою Одеського Раднаркому у січні 1918 р. став член Петербурзького комітету РСДРП(б), депутат Петербурзької Ради робітничих та солдатських депутатів В.Г. Юдовський. Збройні сили Одеської радянської республіки у лютому 1918 р. очолив начальник штабу Групи військ по боротьбі з контрреволюцією на Півдні Росії М.А. Муравйов [9, с. 172]. Як зазначає А. Шишко, незабаром усе населення Одеси зненавиділо М. Муравйова, адже замість того, щоб вирішувати низку важливих питань щодо

боротьби з криміналітетом, його солдати почали тероризувати мирних мешканців [9, с. 173], постійною практикою стали грабунки, побиття, насильство і вбивства. Апогеєм його правління стала розправа над мирною демонстрацією 11 березня.

У жовтні 1917 р. ЦК РСДРП(б) відрядив до Криму професійних революціонерів Ю.П. Гавена і М.А. Пожарова, які в листопаді 1917 р. ввійшли до складу Таврійського губкому партії більшовиків, а в березні 1918 р. очолили наркомат у військових справах республіки Тавриди. Уповноважений ЦК РСДРП(б) Ж.А. Міллер, якого ЦК партії направив до Криму на початку червня 1917 р., очолив Центральний виконавчий комітет Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Таврійської губернії. 22 березня 1918 р. був оприлюднений декрет губернського ЦВК про утворення радянської соціалістичної республіки Тавриди, Раднарком якої очолив більшовик А.Й. Слуцький – член Петербурзького комітету РСДРП(б), член Всеросійського ЦВК. Як зазначає Т. Бикова, Москва побоювалася такого розвитку подій, котрий міг би призвести до включення Криму до складу України [1], тому намагалася всіляко зміцнити власні позиції і вплив. Водночас дослідниця наголошує, що більшовики упродовж першого періоду панування на Кримському півострові навіть не намагалася зрозуміти, що потрібно зробити для того, щоб привернути до себе корінне населення. Всі тексти наказів, котрі вони видавали, друкувалися російською мовою, яка була незрозумілою для кримських татар.

Варто зазначити, що питання створення і функціонування “буферних” радянських республік на Півдні України й в Криму виносилися на розгляд та обговорювалося в ЦК більшовицької партії декілька разів, окрім того, керівники зазначених маріонеткових республік неодноразово зустрічалися з керівниками державно-партійного апарату. Як зазначає О. Поплавський, керівництво радянських республік постійно узгоджувало свої дії з більшовицькою верхівкою [4]. Він також наголошує, що національному складу керівництва більшовицьких організацій цих районів не були близькі і важливі національні інтереси українського народу. Серед персонального складу ініціаторів утворення республік, їхніх наркомів практично відсутні більшовики-українці. Окрім того, варто констатувати, що державно-правова організація усіх радянських територіальних утворень Півдня України будувалася за аналогією до Радянської Росії.

Щодо їхньої законодавчої бази, то варто зазначити, що основою нормативно-правового забезпечення в них були декрети II та III Всеросійських з'їздів Рад, ВЦВК і Раднаркому РСФРР, інструкції та директиви російських наркоматів.

Самостійної внутрішньої і зовнішньої політики уряди республік не проводили. Центральні та місцеві органи влади створювались без дотримання демократичних принципів виборів, до їх складу входили лише більшовики і ліві есери. Комуністична чисельна більшість в них дозволяла керівним працівникам здійснювати диктатуру пролетаріату. ЦВК усіх республік лише імітували роль вищого органу.

Окрім того, не існувало чіткого розподілу повноважень між ЦВК і Раднаркомом, наркоматами, центральними і місцевими органами влади. У деяких регіонах Півдня України реальна влада належала революційним комісаріатам, які були створені ще в період захоплення влади більшовиками наприкінці 1917 р. [1]. У руках комісарів була зосереджена вся законодавча й виконавча влада в республіках. Судова влада належала революційним трибуналам. Фактично існували тільки центральні органи влади республік. Республіки не мали своїх конституцій, інститут громадянства в них законодавчо не був оформлений, практично скрізь населення взагалі не знало, що мешкає у якійсь республіці.

Підтвердження того, що створення південноукраїнських радянських республік було результатом продуманої централістичної політики більшовицького центру на чолі з В.І. Леніним, стала подібність розгортання процесів радянзації в усіх цих квазідержавках за певним сценарієм. Передусім після утвердження радянського режиму на їхніх територіях було проведено традиційні для більшовиків реформи: націоналізовані промислові підприємства й поміщицькі маєтки, почалась ревізія майна у «експлуаторів», скасування товарно-грошових відносин, введення робітничого контролю, створення надзвичайних органів влади, які мали за мету боротьбу з «класовим ворогом», відправлення в російські регіони ешелонів з хлібом. Як зазначає О. Поплавський, в умовах збройного опору наступу військ УНР та держав Четверного союзу ці заходи доповнювалися організацією революційних збройних загонів, вивезенням людських і матеріальних ресурсів із їхніх територій до Радянської Росії [4].

Національний рух в Україні після революційних подій 1917 р. був сильним і складав реальну загрозу для планів більшовиків стосовно відтворення імперії, а отже, керівники ЦКРКП(б) намагалися не втратити важливі регіони України.

Висновки. Аналіз наукових публікацій дав підстави для висновку, що більшовики, прагнучи захопивши владу на території України й не маючи популярності серед місцевого населення, намагалися розв'язати цю проблему шляхом створення «незалежних» республік на Півдні України, призначаючи на керівні посади відомих більшовицьких діячів. Українські більшовики виступили про-

ти такої політики, вони відстоювали ідею створення української федерації, за що були звинувачені в націоналізмі. Більшовики використали лозунг «права нації на само визнання», використавши його через формування маріонеткових державних утворень, основою нормативно-правового забезпечення в них були декрети II та III Всеросійських з'їздів Рад, ВЦВК і Раднаркому РСФРР, інструкції та директиви російських наркоматів. У перспективі ці маріонеткові республіки більшовики планували використати для організації загальної пролетарської революції по всій Україні.

На сучасному етапі розуміння процесів, що відбувалися в період відродження української державності (1917–1921 рр.), засвоєння їхніх повчальних уроків є досить актуальним, оскільки може допомогти запобігти повторенню помилок минулого.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в порівняльно-зіставних студіях, пов'язаних із особливостями функціонування окремих державних маріонеткових утворень на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бикова Т.Б. Коротка історія радянської соціалістичної республіки Тавриди (1918 р.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. Вип. 12. С. 103–156.
2. Литвин В.М. Незасвоєні уроки історії. *Дзеркало тижня*. 2008. 19 січня.

3. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз). Київ, 1995. 262 с.
4. Поплавський М. Радянські республіки Півдня України як знаряддя централістичної політики більшовиків на початку 1918 р. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/48399698.pdf>.
5. Скрипник М.О. Кривдонбас та Полтава. Літопис революції. 1929. № 5-6. С. 123–127.
6. Солдатенко В.Ф. Донецько-Криворізька республіка: історія і уроки. Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. Київ, 1995.
7. Турченко Г.Ф. Південна Україна на зламі епох (1914–1922 рр.). Запоріжжя: Просвіта, 2005. 324 с.
8. Шабельніков В.І. Проблеми історії Донецько-Криворізької республіки: історіографічний аспект. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*. Маріуполь, 2013. С. 53–61.
9. Шишко А.Г. «Одеська радянська республіка»: політика терору. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2011. Вип. 22. С. 168–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2011_22_19.